

МОВНИЙ ЧИННИК У ПРОЦЕСАХ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто еволюцію актуалізації мовного питання в Україні, відзначено, що найгостріша фаза маніпуляції статусом мови припала на 2004-2022 роки. Попри те, що питання мови після Помаранчевої революції не вважалося значущим для громадян України, однак завдяки маніпуляціям політичних акторів воно розколело Україну за регіональною та політичною ознакою. Доведено, що після Революції Гідності українська національна ідентичність стала пріоритетнішою щодо інших територіальних і нетериторіальних ідентичностей, а також зросла популярність націоналізму як світогляду й історичного нарративу. Зростання за останні двадцять років кількості громадян, які вважають українську мову рідною, з 52% до 78% підтверджує тезу про конструювання національної ідентичності та адаптивність мовних практик громадян до внутрішніх та зовнішніх (російська агресія) викликів. Хоча мовне питання зазвичай ітучно актуалізується політичними акторами, навіть мільйони загиблих і постраждалих в ході російсько-української війни не гарантують, що мова не буде використовуватися для мобілізації електорату в найближчі десятиліття.

Ключові слова: консолідація, мова, етнічність, нація, ідентичність, конструктивізм, революція, війна, патріотизм.

Patalakha Valerii. The language factor in the processes of consolidation of Ukrainian society

The evolution of the language issue in Ukraine is examined, noting that the most acute phase of manipulation of language status occurred between 2004 and 2022. Although the language issue was not considered significant for Ukrainian citizens after the Orange Revolution, it divided Ukraine along regional and political lines due to the manipulations of political actors. It has been proven that after the Revolution of Dignity, Ukrainian national identity became more important than other territorial and non-territorial identities, and nationalism grew in popularity as a worldview and historical narrative. The increase over the last twenty years in the number of citizens who consider Ukrainian to be their native language, from 52% to 78%, confirms the thesis

about the construction of national identity and the adaptability of citizens' language practices to internal and external (Russian aggression) challenges. Although the language issue is usually artificially raised by political actors, even the millions of dead and injured in the Russian-Ukrainian war do not guarantee that language will not be used to mobilise the electorate in the coming decades.

Key words: *consolidation, language, ethnicity, nation, identity, constructivism, revolution, war, patriotism.*

Тема мовної політики активно досліджувалася у період після Помаранчевої революції та до Революції Гідності [1, 2, 3]. У цей період більшість дослідників сходилася до думки, що мовна проблема в Україні не існує, а питання штучно актуалізується політиками задля власних виборчих потреб. На думку В. Кулика, саме наполягання великої частини російськомовних громадян на своєму праві користуватися лише російською мовою робило проблематичним запровадження в Україні реальної двомовності чи на національному, чи на регіональному рівні [4, с. 27]. «Вони сподіваються, що державна двомовність дозволить їм та більшості інших російськомовних громадян залишатися одномовними, не усвідомлюючи чи не дбаючи, що це позбавило б такого самого права їхніх україномовних співвітчизників. Ця усвідомлена чи неусвідомлена непаритетність пропонованої двомовності робить її неприйнятною як компромісне розв'язання мовної проблеми, тим паче, що багато з-поміж україномовців не бажають ніякої двомовності взагалі» [4, с. 27].

Після Помаранчевої революції питання статусу мов в Україні стало одним із найбільш дискусійних, що зробило його привабливим знаряддям політичної боротьби аж до повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. В цей період географія використання української і російської мов на території України практично повністю корелювала з політичними уподобаннями жителів регіонів, що дозволяло розглядати мовне питання як центральне у формуванні відповідних ідейно-політичних пріоритетів [5, с. 7] та як чинник дефрагментації українського суспільства.

Не останню роль у такому статусі мовного питання для політичних процесів в країні відіграв той факт, що протягом перших двох десятиліть незалежності серед політиків переважала саме «центристська» орієнтація – підтримка правового пріоритету україн-

ської мови без накладання обмежень на використання російської, що сприяло й збереженню позицій російської мови в комунікативній практиці, й дедалі сильнішому сприйняттю української мови як символічної вартості для всіх громадян [6, с. 93].

Хоча серед негативних чинників у сфері мовної політики називали етнічний склад, географічне положення, урбанізаційний фактор і економічні зв'язки, однак більший вплив «на збереження ситуації історичної мовної невизначеності виявився факт політичної незацікавленості у правовому захисті статусу державної мови, і тому найбільш ефективний період для їх реалізації був втрачений. Внаслідок цього тенденції щодо українізації не були впроваджені достатньою мірою, що на другому десятку життя незалежної держави почало використовуватись як інструмент маніпуляції у мовному питанні й ідеологічного популізму з метою подразнення національних почуттів та їх кореляції з ностальгією про певні успіхи і стабільність добробуту у минулому колоніальному періоді» [7, с. 329].

У 2007 році мовна проблема не входила до переліку тем, що найбільше хвилювали українців. О. Вишняк виділив чотири групи проблем, що найбільше хвилювали українців у цей період [3, с. 102-105]:

I (хвилюють понад половину громадян): проблеми, пов'язані із задоволенням найпростіших соціально-економічних проблем громадян (рівень зарплат та пенсій, стан медичного обслуговування та рівень цін на продукти та товари першої необхідності) та проблем безпеки (боротьби зі злочинністю та корупцією).

II (хвилюють від 35 до 50% громадян): соціально-економічні проблеми більш корпоративного характеру: підтримка сільського господарства здебільшого хвилює селян, соціальний захист – малозабезпечених, пенсіонерів та інвалідів, плата за квартиру і комунальні послуги – малозабезпечених громадян, подолання безробіття – безробітних та їхніх рідних, пенсійна реформа – пенсіонерів і людей предпенсійного віку тощо.

III (хвилюють від 20 до 35% громадян): більш абстрактні або ситуативні проблеми: екологія (35%), прискорення економічного розвитку (31,5%), соціальна нерівність та суперечності між Сходом і Заходом держави (по 30%), вступ України до Єдиного економічного простору з Росією, Білорусією та Казахстаном (20,7%).

IV (хвилюють від 10 до 20% громадян): статус російської мови (18,8%), підтримка національної культури та української мови (15,8%) разом із проблемами освіти, геополітичними проблемами (ЄС, НАТО), проблемами свободи слова, політичної й адміністративної системи та податкової реформи.

Також відзначався чіткий географічний характер мовної проблеми. Питання статусу російської мови хвилювало 34% мешканців Донбасу та Криму, де ця проблема входила до другої групи за значущістю, на відміну від Західної України, де ця проблема належить до п'ятої групи [3, с. 106]. І навпаки, проблема підтримки національної культури та української мови хвилювала 7% жителів Донбасу та Криму й у 4 рази більше – мешканців Західної України. Якщо брати ці дві мовні проблеми разом, то в Західній Україні мовні проблеми вважають пріоритетними 34%, у Центрі й на Північному Сході — 29%, на Півдні та Південному Сході – 36%, у Донбасі та Криму – 41%. Тобто за сумарного розгляду мовна проблематика не дуже розділяє регіони України за оцінками значущості, однак суттєво відрізняються пріоритети розв'язання цих мовних проблем [3, с. 106]. При цьому міжетнічні відмінності в оцінках значущості мовної проблеми були суттєво меншими, ніж міжрегіональні, тобто ця проблема була не тільки результатом міжетнічної диференціації, а зумовлена більш глибинними мовнокультурними процесами в історичному розвитку різних регіонів України [3, с. 108].

Загалом переважна більшість громадян України або вважала мовне питання взагалі неактуальним, або не відносила його до числа першочергових [3, с. 117]. Мовні проблеми (статусу російської мови в Україні та підтримки української мови) не входили до кола пріоритетних проблем, які хвилюють жителів усіх регіонів України, значно поступаючись соціально-економічним та безпековим питанням. Проте, як вважає О. Вишняк, невисокий рівень актуалізації мовних проблем у масовій свідомості громадян переважної більшості регіональних, етнічних, лінгвістичних, соціально-демографічних груп не свідчив про відсутність цих проблем в українському суспільстві, як і низький рівень оцінок дискримінації громадян за мовною ознакою в різних сферах життєдіяльності. «Раціоналізовані прямі оцінки ранжування соціальних проблем та прямі індивідуальні раціоналізовані оцінки значимості мов-

ного питання свідчать лише про те, що мовні проблеми, на жаль, не усвідомлюються переважною більшістю громадян, бо вони не мають індивідуального характеру. Масова індивідуальна свідомість може не фіксувати проблеми подальшої «русифікації» мовних практик населення України за роки незалежності, особливо в Південно-Східній Україні, Донбасі та Криму, низький рівень володіння українською мовою в окремих регіонах країни, проблеми задоволення мовних потреб російськомовного населення. Однак від цього ці проблеми не зникають, а лише поглиблюються. І без ефективної державної політики можуть призвести до негативних політичних і культурно-ідеологічних наслідків» [3, с. 117].

З 2004 року питання про статус російської мови фактично розкололо Україну за регіональною та політичною ознакою [3, с. 131]. Якщо в цілому надання російській мові статусу другої державної підтримували лише 10,3% жителів Західної України (не підтримували 78,2%), в Центральній Україні та на Північному Сході (проти 52,4%, а за 30,2%). Протилежна ситуація спостерігалася на Півдні та Південному Сході, де підтримували державний статус російської мови 65,2% жителів, проти – 25,2%, та особливо в Донбасі і Криму, де 90,5% підтримували державний статус російської, а проти – 4,6%. У випадку проведення референдуму щодо державного статусу російської мови соціологи прогнозували неминучий розкол України на Захід, Центр та Північний Схід, з одного боку, та Південний Схід у широкому сенсі - з іншого [3, с. 131].

Цього не спостерігалось в питанні щодо української мови як єдиної державної при гарантуванні мовних прав інших мовних груп, оскільки статус української мови як державної підтримували в цілому чи в основному 94,5% жителів Західної України, 88,2% – Центральної України та Північного Сходу, 63,6% – Півдня та Південного Сходу та 40,2% – Донбасу і Криму. Тільки в одному регіоні – Криму та Донецькій і Луганській областях, де переважає чи дуже значну частину населення становить російська етнічна група, а не тільки зрусифіковані українці, проти української мови як єдиної державної виступала дещо більша частка громадян (46,1%), ніж підтримувала такий варіант розв'язання мовного питання (40,2%). Отже, конституційний статус української мови як єдиної державної при гарантуванні мовних прав російськомовних громадян та національних меншин практично об'єднував всі регіони України

за наявності певних особливостей Криму й Донбасу, і, на думку О. Вишняка, це мало призвести до суттєвого коригування державної мовної політики в цьому регіоні, спрямованого на якомога повніше задоволення мовних прав жителів цих регіонів [3, с. 131] .

За період з 2006 по 2007 роки число тих, для кого рідною є українська мова, не змінилося (52%), але зменшилося (з 30,7% до 25,7%) число тих, хто визнав рідною російську мову, і збільшилося (з 15,6% до 21,5%) число білінгвів (тих, для кого обидві названі мови є рідними) [8, с. 3]. Що стосується статусу мов, то. 39,2% громадян вважають, що єдиною державною та офіційною мовою в Україні має бути українська мова; 31,4% – що такий статус повинні мати й українська, і російська, 24,3% – що українська має бути державною, а російська – офіційною.

Доречно додати, що серед етнічних українців прихильниками мовного status quo є 47,4%. Водночас 25% – вважають, що українська мова має бути державною, а російська – офіційною в окремих регіонах, 23,3% – обидві мови повинні бути державними. Натомість 64,1% етнічних росіян є прихильниками державної двомовності, 20,7% – офіційного статусу російської мови в окремих регіонах, і лише 8% виступають за збереження нинішнього статусу обох мов.

Також дещо збільшилося (з 21,7% до 24,7%) число тих, хто вважає, що в майбутньому в різних регіонах України переважатимуть різні культурні традиції. Примітно, що серед етнічних українців лише 43,1% вважають, що в майбутньому в Україні переважатиме українська національна культурна традиція. Натомість 21% вважають, що в різних регіонах переважатимуть різні культурні традиції, 18,7% – віддають перевагу загальноєвропейській традиції.

У 2007 році соціологи також зафіксували певне зміщення з громадянського розуміння української нації до етнічного. Так, за рік частка тих, хто вкладає в поняття української нації винятково громадянський зміст («усі громадяни України, незалежно від їх етнічної належності, мови, якою вони спілкуються, національних традицій, яких вони дотримуються і на яких виховують своїх дітей»), зменшилася з 43,1% до 38,8%. Натомість з 34% до 40,5% зросла частка тих, хто розуміє націю як етнічно визначену спільноту (з 19,8% до 23,1% – тих, хто вважає, що українська нація «це громадяни України, які є етнічними українцями за походженням»);

з 14,2% до 17,4% – прихильників визначення, згідно з яким українська нація «це всі етнічні українці за походженням незалежно від місця їх проживання і громадянства»). Привертає увагу зростання підтримки останнього визначення на Сході України – з 13,4% до 19%. При цьому серед етнічних українців більший, ніж серед етнічних росіян, відсоток тих, хто підтримує культурницьке визначення нації («громадяни України, незалежно від етнічної належності, які спілкуються українською мовою, дотримуються українських національних традицій та виховують на них своїх дітей») – 16,3% і 9,7% відповідно; а також – етнічних визначень (41,7% і 36,2%, відповідно), так і не передбачає його (18,4% і 14,7%). Натомість серед етнічних росіян більше прихильників громадянського визначення української нації (46,7% і 36,9% відповідно).

Після Революції Гідності українська національна ідентичність набула вищого пріоритету порівняно з іншими ідентичностями, а також істотно змінився зміст цієї ідентичності, що виявилось насамперед у прагненні порвати зв'язки з росією та більшої прихильності до українського націоналізму як світогляду й історичного наративу [6, с. 101-102]. Також українці почали більше цінувати українську мову, як і інші національні символи (гімн, прапор), однак це не супроводжувалося масштабним переходом до використання української мови в повсякденному житті. «Більшість російськомовців не бачать підстав переходити на українську, вважаючи, що їхня належність до української нації базується на вільному виборі, а не якихось етнокультурних характеристиках. Хоча таке сприйняття здається цілком відповідним для інклюзивного демократичного суспільства, необмежене вживання мови колишньої імперії сприяє збереженню її успадкованої від імперських часів переваги, а отже, маргіналізації мови національної, яку більшість членів нації начебто хотіли би бачити широко вживаною в суспільстві й наділеною активною підтримкою держави» [6, с. 102].

У 2016 році більшість (60%) громадян вважали рідною мовою українську, 15% – російську, 22% – і українську, і російську однаковою мірою, 2% респондентів вважають рідними інші мови [10, с. 7]. У 2006 році українську мову як рідну відзначили 52% респондентів, російську – 31%, українську та російську рівною мірою – 16%, інші мови – 1%. На Заході і в Центрі для більшості респондентів рідною мовою є українська (відповідно 93% і 78%). На Півдні й

Сході близькі частки респондентів називають рідними українську та дві мови рівною мірою (відповідно 35% і 38% та 37% і 34%). На Донбасі відносна більшість (40%) респондентів вважають рідною російську мову, дві мови – 34%, українську – 20%. Таким чином, частка громадян, які вважають рідною мовою українську, а також дві мови одночасно – збільшилася, а російську мову – зменшилася. Вдома 44% респондентів розмовляють українською мовою, 5% – переважно українською. 13% опитаних розмовляють вдома російською мовою, 11% – переважно російською. 25% громадян спілкуються дома іноді українською, іноді – російською, 1,4% – іншими мовами.

Десять років тому, в 2006 році, 39% опитаних вдома розмовляли українською мовою, 7% – переважно українською, 15% – іноді українською, іноді – російською, 28% – російською, 10% – переважно російською. Тобто дещо більше громадян почали використовувати українську мову і менше – російську. Вдома українською та переважно українською мовою користуються 92% жителів Заходу, 63% – Центру, 20% – Півдня, 27% – Сходу, 13% – Донбасу. Обома мовами вдома спілкуються 3% респондентів на Заході, 26% – у Центрі, 37% – на Півдні, 32% – на Сході, 34% – на Донбасі. Російською та переважно російською мовою користуються вдома 2% респондентів на Заході, 10% – в Центрі, 38% – на Півдні, 40% – на Сході, 52% – на Донбасі [10, с. 8].

Подібною є ситуація з використанням мов за межами дому – на роботі, навчанні та ін. 40% опитаних спілкуються за межами дому українською мовою, 6% – переважно українською. 12% респондентів спілкуються російською мовою, 11% – переважно російською. 29% респондентів спілкуються двома мовами – українською та російською. У 2005 році на питання «Якою мовою Ви частіше спілкуєтеся на роботі?» однакові частки (по 37%) респондентів відповіли, що спілкувалися українською і російською мовами, двома мовами – 21%. Таким чином, частота використання української мови і двох мов збільшилася, російської – зменшилася. За межами дому українською та переважно українською мовою спілкуються 92% респондентів на Заході, 57% – у Центрі, 16% – на Півдні, 24% – на Сході, 9% – на Донбасі. [10, с. 8].

Вибір мови визначався такими чинниками: *процес соціалізації особистості*, оскільки найчастіше респонденти розмовляють цією

мовою з дитинства (41%), чують у своєму оточенні (12%), користуються в сім'ї (9%) або вчилися у школі (5%); *патріотизм*: «мова народу, до якого я належу» (15%), «мова моєї держави, розмовляти нею – мій обов'язок як громадянина» (6%), «це – мова країни, яку я вважаю своєю історичною батьківщиною» 5%; *прагматизм*: «я можу отримати найбільше інформації цією мовою» (2%), «цією мовою можна отримати кращу освіту» (1%), «цією мовою розмовляють там, де я працюю» (1%) тощо [11, с. 8].

Що стосується мовної політики держави, то відносна більшість респондентів підтримувала варіант, коли «кожен громадянин України має володіти українською мовою в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування і спілкуватися нею в офіційних установах. У повсякденному житті (за межами сім'ї та в сім'ї) кожен громадянин може спілкуватися будь-якою мовою» (42%) [11, с. 9]. 15% опитаних вважали, що «кожен громадянин України має володіти українською мовою в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування і спілкуватися нею в офіційних установах та у повсякденному житті (за межами сім'ї). У сім'ї кожен громадянин може спілкуватися будь-якою мовою». Більш помірковану позицію зайняли 21% респондентів, для яких «кожен громадянин України має володіти українською мовою в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування. Спілкуватися в офіційних установах, у повсякденному житті (за межами сім'ї та в сім'ї) кожен громадянин може будь-якою мовою». Лише 12% вважають не обов'язковим володіння українською мовою і її використання як в офіційних установах, так і повсякденному житті, що найбільш характерно для Донбасу (де її поділяють 28% опитаних) та Півдня (19%).

Також 74% погодилися з тим, що «спілкування державною українською мовою – це вияв поваги до себе як до громадянина України та до своєї держави – України», 69% – «в країні, де титульна нація становить переважну більшість населення, громадяни всіх національностей мають знати її мову», 59% – «українська мова, яка багато років зазнавала утисків, потребує сприяння з боку держави її розвитку і поширенню, незалежно від того, як це впливає на становище інших мов». При цьому відносна більшість (45%) респондентів вважають, що держава не має права обмежувати на своїй території сфери використання інших мов, крім державної.

Що стосується державної підтримки різних мов і культур на території України, то думки громадян розділилися: 42% респондентів вважали, що держава має насамперед піклуватися про українську мову і культуру, а потім сприяти розвитку мов і культур представників інших національностей, а 31% – що держава має виконувати ці завдання одночасно [11, с. 9].

У 2016 році державну українську мову найкраще сприймали як атрибут незалежної України 92% громадян [10, с. 6]. 91% опитаних пишалися або позитивно ставилися до Прапора України, 90% – до Герба, 84% – до Гімна, 82% – до національної грошової одиниці гривні. При цьому в усіх регіонах частка тих, хто пишається або позитивно ставиться до всіх державних символів і атрибутів, суттєво переважала частку тих, хто ставиться до них негативно або хотів би їх змінити. Водночас на Заході та в Центрі стосовно всіх символів держави та її атрибутів (крім гривні) найбільша частка респондентів пишаються ними, а на Сході, Півдні та Донбасі – ставляться позитивно, що свідчило про більш емоційне сприйняття державних символів жителями Заходу та Центру.

Після Революції Гідності та початку російсько-української війни знання мови стало другою за важливістю ознакою патріотизму. Найважливішими якостями для того, щоб бути патріотом України (4,2-4,0 балів за п'ятибальною шкалою, в порядку зменшення), респонденти вважали: бажання виховувати в дітях любов до України; повагу до своєї держави, державних символів і свят; піклування про стабільний добробут своєї сім'ї; повагу до законів і інститутів влади України; знання історії і культури України; готовність боротися за дотримання прав і свобод громадян України [10, с. 4].

Дещо менш важливими (3,9-3,5 бали) громадяни визначили: працю на благо України; готовність публічно захищати репутацію своєї країни перед громадянами інших країн; готовність навіть ціною життя захищати Україну від зовнішніх ворогів; знання української мови; готовність навіть ціною життя захищати територіальну цілісність України (не дозволити регіонам відокремлюватися від України); прагнення до рівності прав усіх етнічних спільнот; дотримання українських народних традицій у повсякденному житті; виступати за повне відновлення територіальної цілісності України (повернення Криму та Донбасу); наявність українського громадянства [10, с. 4-5].

Менш важливими (3,4-3,0 бали) вважаються такі якості: готовність боротися за пріоритет прав етнічних українців в Україні; виступати проти надання особливого статусу територіям самопроголошених «ДНР» та «ЛНР»; готовність боротися за пріоритет прав етнічних українців за кордоном; використання в побуті, у громадських місцях і державних закладах лише української мови; відмова від деяких особистих благ сьогодні в ім'я майбутньої України; бути українцем за етнічністю; народитися в Україні; виступати за вступ України до ЄС; виступати проти відновлення співпраці з росією. Ще менш важливими (менше 3 балів) вважаються: бути проти зближення України з росією; виступати за вступ України до НАТО; належність до української церкви (УАПЦ, УГКЦ, УПЦ-КП); бути проти зближення України з США [10, с. 5].

Майже за 6 років до повномасштабного вторгнення українці не вважали, що єдина державна мова може стати основою для консолідації українців: її назвали 22% респондентів, стільки ж, скільки і спільний ворог [11, с. 11]. Найчастіше на питання про основу для єднання українців респонденти відповідали: спільне бачення майбутнього напряму розвитку держави (62%); спільні проблеми, які стоять перед громадянами України сьогодні (59%); спільна історія та спільні оцінки подій і діячів історичного минулого (43%). Що стосується чинників, які сприятимуть консолідації українського суспільства, найчастіше згадувалися: подолання нинішніх соціально-економічних проблем, підвищення добробуту більшості громадян (67% опитаних); подолання корупції та притягнення корупціонерів до відповідальності (66%); зміна влади в Україні, прихід до влади чесних, професійних, некорумпованих людей (51%); більш справедливий розподіл суспільних благ, зменшення розриву між статками багатих і бідних громадян (48%); збільшення участі громадян у вирішенні соціально важливих проблем на державному та регіональному рівнях (29%).

За останнє десятиліття спостерігається стала динаміка зростання кількості тих, хто вважає українську мову рідною: з 57% у 2012 році до 76% у 2022 році [12]. Російська за десятиліття втратила з 42 до 20% прихильників. Як зазначають соціологи, найбільш помітні зміни у мовній самоідентифікації відбулися між 2012-2016 роками, що було зумовлено: а) реакцією суспільства на експерименти тодішньої влади у мовній політиці; б) Революцією Гідно-

сті; та в) агресією росії проти України у 2014 році – анексія Криму та окупація окремих територій Донецької та Луганської областей. Крім того, мала місце позитивна динаміка у самоідентифікації за рахунок зміни ставлення до української мови у центрі, а також на півдні та сході країни.

Безпрецедентне єднання суспільства на тлі війни значною мірою вплинуло і на ставлення до статусу мови: сьогодні абсолютна більшість (83%) за те, щоб українська була єдиною державною мовою в Україні. Така думка домінує в усіх макрорегіонах, вікових та мовних групах. З іншого боку, за надання державного статусу російській мові до війни виступали майже чверть, а сьогодні – лише 7%.

Сьогодні більшість (67%) переконана у відсутності будь-яких проблем між україномовними та російськомовними громадянами в країні. 19% вважають, що мовна проблема існує, але вона не є настільки важливою. Лише 12% вважають, що це питання є загрозою для внутрішньої безпеки. Прикметно, що про наявність проблеми у мовній сфері найчастіше говорять не російськомовні, а респонденти у західних регіонах, де українська домінує в усіх сферах. Варто відзначити, що лише 2% українців вважають, що росія прийшла «захищати» російськомовних громадян України.

Хоча соціологи стверджують, що так звана «мовна проблема» та намагання розпочинати дискусії навколо цієї теми не мають підтримки у більшій частини населення, і це питання має суто політичний і частково локальний характер [12]. Однак спроби окремих політичних акторів «освоїти» електоральну базу проросійських заборонених партій (Опозиційна платформа – За життя, Партія Регіонів, Компартія України тощо) особливо напередодні виборів, а також виконання вимог для набуття статусу члена Євросоюзу можуть вивести мовне питання на перші місця у порядку денному. Тому уже зараз слід чітко визначитися із державною мовною політикою.

Проведене наприкінці 2025 року соціологічне опитування дало змогу виявити пріоритети українців із цього питання. На вибір респондентів було запропоновано три моделі розв'язання мовного питання в Україні [13]:

1. «Стратегічна (лагідна) українізація» – зміцнення позиції української мови у довгостроковій перспективі без тиску щодо

побутового використання російської мови; поступове збільшення контенту українською: друкованої та аудіовізуальної продукції.

2. «Радикальна українізація» – стигматизація і тиск на російськомовних громадян для переходу на українську мову, заборона використання російської мови і на побутовому рівні: російська мова під заборонаю в усіх сферах використання, на російськомовних чиниться тиск для переходу на українську.

3. «Прихована русифікація» – хоча українська мова є єдиною державною, але російська може використовуватися в офіційній сфері та школах у регіонах за бажанням більшості населення чи батьків. Тобто відбувається фактичне зміцнення позицій російської мови.

З'ясувалося, що всі три моделі отримали формальну підтримку більшості населення. Найменшою підтримку отримала третя модель: 21% вважають такий варіант повністю прийнятним, 33% – скоріше прийнятним (54% позитивно), а 39% – скоріше або зовсім неприйнятним. Другу модель загалом підтримують 63% (33% повністю підтримують, а 30% скоріше підтримують), а 32% вважають скоріше або зовсім неприйнятним. «Лагідну українізацію» підтримують найбільше – 87% (53% повністю і 34% скоріше підтримують) і лише 10% скоріше або зовсім її не сприймають. При цьому варіант прихованої русифікації схвалює лише більшість на Сході і Півдні, а на Заході більше тих, хто проти такого варіанту. Варіант радикальної українізації є бажаним для більшості населення Заходу і Центру, але вже на Півдні є відчутний опір, а на Сході більшість вважають його неприйнятним. Єдиний варіант, який користується абсолютною підтримкою мешканців усіх регіонів та мовних групи – стратегічна українізація. Тобто цей варіант має не лише найбільшу підтримку на національному рівні, а й забезпечує консенсус між регіонами та мовними групами України.

Наприкінці 2024 року соціологи зафіксували максимальне значення тих, для кого українська є рідною мовою – 78% опитаних, тоді як у 2017 році таких було 68%, у 2015 році – 60%, у 2006 році – 52% [14]. Відповіли, що і українська, і російська однаковою мірою є для них рідними, 13% опитаних (у 2006 році таку відповідь дали 16% респондентів, у 2015 – 22%). Для кого російська є рідною, значно знизилася і становила 6% (31% у 2006 та 15% у 2015 році). Порівняно з 2006 роком частка тих, хто назвав рідною українську

мову, зростає у Західному регіоні з 90% до 98%, у Центральному – з 72% до 87%, у Південному – з 41% до 57%, у Східному – з 32% до 48%. При цьому вважають рідною і українську, і російську однаковою мірою у цих регіонах відповідно 1%, 9%, 21% і 32,5%. Вдома лише або переважно українською розмовляють 70,5% опитаних, у 2015 році таких було 50%, у 2006 – 46%. Розмовляють вдома лише або переважно російською 11% опитаних, у 2015 році таких було 24%, у 2006 – 38%. Розмовляють приблизно однаковою мірою українською і російською 18% (у 2015 р. – 25%, у 2006 р. – 15%).

Отже, як свідчать соціологічні дані, за майже двадцять років кількість респондентів, які вважають українську рідною, зростає з 52% до 78%, що підтверджує тезу про конструювання національної ідентичності та адаптивність мовних практик громадян до внутрішніх та зовнішніх (російська агресія) викликів. Хоча мовне питання зазвичай штучно актуалізується політичними акторами, навіть мільйони загиблих і постраждалих в ході російсько-української війни не гарантують, що мова не буде використовуватися для мобілізації електорату в найближчі десятиліття.

1. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / ред. Ю. Бестерс-Дільгер. Київ, 2008. 363с. 2. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом / ред. О. М. Майборода та ін. Київ, 2008. 397 с. 3. Вишняк О. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз). Київ: Інститут соціології, 2009. 175 с. 4. Кулик В. Погляди громадян України на суть і способи розв'язання мовної проблеми. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2011. Вип. 5 (55). С. 5-30. 5. Якименко Ю., Литвиненко О. Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборчої кампанії. *Національна безпека і оборона*. 2006. №1. С. 2-18. 6. Кулик В. Мова й ідентичність в Україні після Євромайдану. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2016. № 2(82). С. 90-103. 7. Хомрач В. Основні напрями політико-мовної стабілізації в Україні. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2013. 1(63). С. 324-337. 8. Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи і виклики. *Національна безпека і оборона*. 2007. № 9. С. 3-31. 9. Кулик В. Мова й ідентичність в Україні після Євромайдану. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2016. № 2(82). С. 90-103. 10. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. *Національна безпека і оборона*. 2016. № 3-4. С. 3-57. 11. Консолідація українського суспільства: виклики, можливості, шляхи. *Національна безпека і оборона*. 2016. № 7-8. С. 2-97. 12. Шосте загальнонаціональне опитування:

мовне питання в Україні (19 березня 2022). URL: <https://www.ratinggroup.ua/news/language-issue-in-ukraine-march-19th-2022> **13**. Ставлення до окремих варіантів мовної політики в Україні. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1555&page=1> **14**. Україна єдина: національна належність, ідентичність, мова та державні атрибути – всеукраїнське опитування (21 січня 2025). URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/14934647296790200b0a0192.99983773.pdf>

References

1. Movna polityka ta movna sytuatsiia v Ukraini: analiz i rekomendatsii / Red. Yu. Besters-Dilger. Kyiv, 2008. 363 s. **2.** Movna sytuatsiia v Ukraini: mizh konfliktom i konsensusom / red. O. M. Maiboroda ta in. Kyiv, 2008. 397 s. **3.** Vyshniak O. Movna sytuatsiia ta status mov v Ukraini: dynamika, problemy, perspektvyv (sotsiologichnyi analiz). Kyiv: Instytut sotsiologii, 2009. 175 s. **4.** Kulyk V. Pohliady hromadian Ukrainy na sut i sposoby rozviazannia movnoi problemy. *Naukovi zapysky IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*. 2011. Vyp. 5 (55). S. 5-30. **5.** Iakymenko Yu., Lytvynenko O. Rehionalni osoblyvosti ideinopolitychnykh oriientsatsii hromadian Ukrainy v konteksti vyborchoi kampanii. *Natsionalna bezpeka i oborona*. 2006. №1. S. 2-18. **6.** Kulyk V. Mova y identychnist v Ukraini pislia Yevromaidanu. *Naukovi zapysky IPIED im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*. 2016. №2(82). S. 90-103. **7.** Khomrach V. Osnovni napriamy polityko-movnoi stabilizatsii v Ukraini. *Naukovi zapysky IPIED im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*. 2013. 1(63). S. 324-337. **8.** Formuvannia spilnoi identychnosti hromadian Ukrainy: perspektvyv i vyklyky. *Natsionalna bezpeka i oborona*. 2007. №9. S. 3-31 **9.** Kulyk V. Mova y identychnist v Ukraini pislia Yevromaidanu. *Naukovi zapysky IPIED im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*. 2016. №2(82). S. 90-103. **10.** Identychnist hromadian Ukrainy v novykh umovakh: stan, tendentsii, rehionalni osoblyvosti. *Natsionalna bezpeka i oborona*. 2016. №3-4. S. 3-57. **11.** Konsolidatsiia ukrainskoho suspilstva: vyklyky, mozhlyvosti shliakhy. *Natsionalna bezpeka i oborona*. 2016. №7-8. S. 2-97. **2.** Shoste zahalnonatsionalne opytuvannia: movne pytannia v Ukraini (19 bereznia 2022). URL: <https://www.ratinggroup.ua/news/language-issue-in-ukraine-march-19th-2022> **13**. Stavlennia do okremykh variantiv movnoi polityky v Ukraini. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1555&page=1> **14**. Ukraina yedyna: natsionalna nalezhnist, identychnist, mova ta derzhavni atributy — vseukrainske opytuvannia (21 sichnia 2025). URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/14934647296790200b0a0192.99983773.pdf>

Patalakha Valerii. The language factor in the processes of consolidation of Ukrainian society

The evolution of the language issue in Ukraine is examined, noting that the most acute phase of manipulation of language status occurred between 2004 and 2022. Although the language issue was not considered significant for Ukrainian citizens after the Orange Revolution, it divided Ukraine along regional and political lines due to the manipulations of political actors.

It has been proven that after the Revolution of Dignity, Ukrainian national identity became more important than other territorial and non-territorial identities, and nationalism grew in popularity as a worldview and historical narrative.

In 2016, the majority (60%) of citizens considered Ukrainian to be their native language, 15% considered Russian to be their native language, 22% considered both Ukrainian and Russian to be their native languages, and 2% of respondents considered other languages to be their native languages. In 2006, 52% of respondents identified Ukrainian as their native language, 31% identified Russian, 16% identified both Ukrainian and Russian equally, and 1% identified other languages. The choice of language was determined by the process of socialisation, patriotism, and pragmatism. With the start of the Russian-Ukrainian war, knowledge of the Ukrainian language became the second most important sign of patriotism.

It has been noted that although the language issue has now lost much of its relevance, attempts by certain political actors to capture the electoral base of pro-Russian banned parties, especially in the run-up to elections, as well as the fulfilment of requirements for EU membership, could bring the language issue to the forefront of the agenda. Therefore, a clear decision on state language policy should be made now. 87% of Ukrainians support «strategic Ukrainisation: strengthening the position of the Ukrainian language in the long term without pressure on the everyday use of the Russian language; a gradual increase in content in Ukrainian: printed and audiovisual products.

The increase over the last twenty years in the number of citizens who consider Ukrainian to be their native language, from 52% to 78%, confirms the thesis of the construction of national identity and the adaptability of citizens' language practices to internal and external (Russian aggression) challenges. Although the language issue is usually artificially raised by political actors, even the millions of dead and injured in the Russian-Ukrainian war do not guarantee that language will not be used to mobilise the electorate in the coming decades.

Key words: consolidation, language, ethnicity, nation, identity, constructivism, revolution, war, patriotism.